

ЭКАНОМІКА І АРГАНІЗАЦІЯ ВЫТВОРЧАСЦІ

УДК 631.165

Б. М. ШУНДАЛАЎ

СТАТЫСТЫЧНАЯ АЦЭНКА ПАКАЗЧЫКАУ УРАДЖАЙНАСЦІ ЗБОЖЖАВЫХ КУЛЬТУР

У сістэме паказчыкаў, якія з розных бакоў характарызуюць узровень выкарыстання асноўных элементаў вытворчасці (земельных угоддзяў, сродкаў вытворчасці, рабочай сілы), а ў канчатковым выніку і эфектыўнасць работы ўсяго аграрнага комплексу, асноўнае месца, несумненна, належыць ураджайнасці сельскагаспадарчых культур, перш за ёсё збожжавых і зернебабовых.

У асноўных уліковых дакументах нашай краіны ўраджайнасць збожжавых культур разлічаецца і прыводзіцца ў выглядзе двух уза-мвязаных паказчыкаў: па-першае, у першапачаткова апрыходаванай (бункернай) збожжавай масе — гэта так званая бункерная ўраджайнасць; па-другое, у масе збожжа пасля дапрапоўкі — чыстая ўраджайнасць. Для дзяржаўных статыстычных органаў нашай краіны лічылася нормай да 1965 г. публікаваць афіцыйныя даныя іменна аб чистай ураджайнасці, у чым пераконваюць, напрыклад, матэрыялы шматлікіх статыстычных штогоднікаў. Аднак пачынаючы з 1965 г. і да цяперашняга часу наша дзяржаўная статыстыка ў афіцыйных публікацыях прыводзіць даныя аб валавым зборы і ўраджайнасці збожжавых культур толькі ў бункернай масе, а вось аналагічныя даныя ў гэтых жа публікацыях да 1965 г. прыводзяцца па-ранейшаму толькі ў чистай масе. Такім чынам, статыстычныя матэрыялы аб нашым рэальным хлебе ў гісторычным плане можна выразна падзяліць на два перыяды: першы — да 1964 г. уключна, другі — з 1965 г. і да цяперашняга часу.

Само сабой зразумела, што гэтыя даныя, узятыя больш чым за ўесь сямідзесяцігадовы гісторычны перыяд, нельга супаставіць і, такім чынам, нельга лічыць аб'ектыўнымі. Такую адвольную трансфармацию даных у дзяржаўнай статыстыцы, на нашу думку, нельга лічыць нармальнай, калі да таго ж дадаць, што Дзяржкамстат СССР штогод робіць справаздачу як перад нашым народам, так і перад Сусветнай харчовай арганізацыяй (FAO) аб валавым зборы збожжа па першапачаткові сабранай (бункернай) масе. Тым самым наўмысна і тэндэнцыяна істотна завышаюцца ўласныя збожжавыя рэсурсы краіны. Больш таго, за адзінаццатую пяцігодку (1981—1985) даныя аб валавым зборы і ўраджайнасці збожжавых культур у афіцыйных статыстычных даведніках Дзяржкамстата СССР і саюзных рэспублік наогул не прыводзіліся.

Між tym эканамічная магутнасць і незалежнасць любой дзяржавы шмат у чым вызначаецца ўласнымі рэальнымі, устойлівымі збожжавымі запасамі. Што ж такое рэальный збожжавыя рэсурсы? Гэта перш за ёсё таварны фонд для поўнага задавальнення кожнага жыхара ў разнастайных высакаякасных хлебных прадуктах (па наўкуова аргументаваных медыцынскіх нормах) плюс поўная патрэбнасць жывёлагадоўлі ў збожжы (па рацыяналных нормах кармлення) плюс высакаякасны насенны фонд збожжа (асноўны і страхавы) плюс значны (25—

30% ад агульнага аб'ёму) дзяржаўны страхавы фонд збожжа ў краіне і плюс не менш значны таварны фонд збожжа для міждзяржаўнага абмену. Паводле разлікаў савецкіх эканамістаў, закладзеных у Харчоўай праграме СССР, для поўнага задавальнення гэтых патрэбнасцей неабходна кожны год устойліва атрымліваць у разліку на кожнага жыхара нашай краіны не менш чым адну тону высакаякаснага збожжа, г. зн. у цэлым па краіне трэба нарыхтоўваць у агляднай перспектыве 290—300 млн. т чистага ўраджаю. Для гэтага пры існуючай штогод занятай збожжавымі культурамі плошчы, якая складае каля 120 млн. га, чистая ўраджайнасць павінна быць даведзена ў сярэднім па краіне ўстойліва да 25 ц/га.

Ці ведаем мы фактычную чистую ўраджайнасць збожжавых культур? На жаль, пакуль не ведаем. Афіцыйныя друкаваныя статыстычныя крыніцы настойліва ўтвараюць даныя аб сапраўдным, чистым валавым зборы і адпаведнай ураджайнасці гэтых культур. Паводле афіцыйных даных, у апошнія гады (1986—1988) у нашай краіне нарыхтоўваецца ад 195 да 210 млн. т збожжа. Лічба, як бачым, немалая. Аднак яна прыведзена па бункерным зборы, г. зн. уключае ў сябе не толькі ўесь чисты ўраджай, але і так званыя нявыкарыстаныя збожжавыя адходы.

Што ж такое нявыкарыстаныя збожжавыя адходы, ад якіх ніяк не можа адмовіцца наша афіцыйная статыстыка? Гэта нязбожжавая частка культурных раслін (мякіна, палова і інш.), якая трапляе пры ўборцы ў бункер камбайна; насенне і іншыя часткі пустазелля; звышнараматыўная вільгаць, якая існуе ў сырой збожжавай масе; разнастайныя механічныя прымесі нерасліннага паходжання (камячкі глебы, пясчынкі, металічныя і іншыя прымесі).

Безумоўна, у працэсе неаднаразовай цеплавой і механічнай дапрацоўкі бункернай збожжавай масы (ачыстка, прасушка, правеўванне і іншыя аперацыі) адна частка збожжавых адходаў усыхае, другая аддзяляецца і, як правіла, знішчаецца. Чистую пасля дапрацоўкі збожжавую масу прынята называць чистым ураджаем. Толькі чисты ўраджай, адпаведна рассартаваны па фракцыях, ідзе на далейшае народнагаспадарчае размеркаванне і спажыванне. Такім чынам, для сельскагаспадарчага прадпрыемства (калгаса, саўгаса) або калектыву работнікаў іменна чисты ўраджай збожжа можа лічыцца канчатковым сельскагаспадарчым прадуктам.

З эканамічнага пункту погляду збожжа, як усякі карысны прадукт дзейнасці людзей, павінна мець асноўныя ўласцівасці тавару — не толькі вартасць, але і спажывецкую вартасць. Першапачаткова апрыходаваная маса збожжа (бункерны ўраджай), несумненна, хоць і мае вартасць, тым не менш у няпоўнай ступені адпавядае патрабаванням спажывецкай вартасці, таму што гэта збожжавая маса змяшчае значную долю зусім непрыдатных для перапрацоўкі і спажывання прымесей, г. зн. адходаў. Паняцце чистага ўраджаю збожжа прыйшло да нас з далёкіх часоў расійскай сялянскай гаспадаркі. Гэта паняцце азначае, што ўраджай збожжа даводзіўся да чистых кандыцый, г. зн. да такіх вільготнасці і чысціні, якія дазвалялі не толькі захоўваць прадукцыю на працягу доўгага часу, але і без далейшай дадатковай дапрацоўкі пускаць збожжа, напрыклад, на размол.

У недалёкім мінулым расійскі селянін збіраў ураджай галоўным чынам уручную, але канчаткова разлічваць яго не спяшаўся, пакуль збожжа не было даведзена да чистых кандыцый. Першапачаткова абмалочаная збожжавая маса дапрацоўвалася да такога стану з максімальным выкарыстаннем сіл прыроды (сонечнае цяпло, вецер), прычым шматразовая варушэнне збожжавай кучы праводзілася ў асноўным уручную. Прымітыўныя механічныя і цеплавыя тэхнічныя сродкі дашування збожжа маглі дазволіць сабе далёка не ўсе сялянскія гаспадаркі, а толькі буйныя памешчыцкія і найбольш моцныя кулацкія. Пра-

цэс аддзялення збожжавых адходаў ажыццяўляўся шляхам шматразо-
вага ручнога пералапачвання і ручнога правейвання папярэдне
прашушенай збожжавай масы. Толькі пасля давядзення збожжа да чыс-
тых кандыцыі расійскі селянін падлічваў свой реальны ўраджай і раз-
лічваў чистую ўраджайнасць збожжавых культур.

Несумненна, што атрыманая ў 1913 г. ўраджайнасць збожжавых
культур ва ўсіх катэгорыях гаспадарак (напрыклад, у Беларусі ў ся-
рэднім 7,1 ц/га) — гэта чистая ўраджайнасць. Больш таго, гэта не
завышаная ў выніку прылісак сярэдняя ўраджайнасць, а, можна лі-
чыць, мінімальная, бо ў расійскага селяніна не было карыслівых сты-
мулаў для штучнага раздування ўраджайнасці, акрамя адзінага і
галоўнага — лепш накарміць хлебам сябе, а лішнє збожжа выгадна
прадаць. Тым больш што ў пачатку XX ст. хлеб у Расіі заўсёды быў у
цане. Тут, на нашу думку, дарэчы прывесці такое парашуннанне: калі пуд
жытняй муکі, напрыклад, можна было купіць за паўрубля, то дойную
карову селянін прадаваў за 8 залатых рублёў. Дабавім, што расійска-
му селяніну зусім нявыгадна было займацца прыпіскамі ўраджаю, бо
гэта пагражала яму дадатковым натуральным і грошовым падаткааб-
кладаннем.

На працягу доўгага часу ў нашай краіне актыўна распаўсюджва-
лася дагматычная ідэя аб вельмі ніzkай ўраджайнасці збожжавых
культур у дарэвалюцыйны перыяд і на фоне гэтага ўсяляк падкрэслі-
валіся каласальныя дасягненні ў савецкі перыяд. Але ж афіцыйная
даная сведчаць аб тым, што на тэрыторыі вялікага Прыдняпроўскага
рэгіёна Расіі¹ (істотная ўсходняя частка сучаснай Віцебскай, Магілёў-
скай, Гомельскай абласцей) у 90-х гадах мінулага стагоддзя ў сялян-
скіх гаспадарках на працягу некалькіх гадоў звычайнай была ўра-
джайнасць збожжавых культур у 100—110 пудоў з дзесяціны (15—
16 ц/га).

Сучасная афіцыйная статыстычная інфармацыя аб валавым зборы
і ўраджайнасці збожжа культур асобай каштоўнасці пакуль не
мае з-за свядомага штучнага завышэння гэтых важнейшых ключавых
паказыкаў вытворчай дзеяніасці кожнага пракоўнага калектыву, кож-
нага калгаса, саўгаса або міжгаспадарчага аб'яднання. Часам лічбы
ўраджайнасці бываюць настолькі завышанымі, што яны реальная цяж-
ка ўспрымаюцца. Вось, напрыклад, калгас «Шлях Леніна» Горацкага
раёна ў 1987 г. зрабіў справа здачу аб ўраджайнасці збожжавых у ся-
рэднім 45,1 ц/га (табл. 1). Бяспрэчна, гэта гаспадарка — традыцыйны
лідэр па ўраджайнасці збожжавых культур сярод усіх калгасаў і саў-

Таблица 1. Ураджайнасць і структура бункернага ўраджаю збожжавых культур
у калгасе «Шлях Леніна»

Год	Ураджайнасць, ц/га		Структура бункернай масы, %		Навыкарыстыяны адходы		
	бункерная	чистая	чисты ўраджай	навыкарыста- ныя адходы	усяго, тыс. ц	у разліку на 1 га, ц	завышэнне ўраджайнасці, %
1981	28,9	24,5	84,8	15,2	6,8	4,4	17,9
1982	26,7	22,6	84,5	15,5	9,5	6,1	26,8
1983	27,7	24,1	87,0	13,0	5,6	3,6	14,9
1984	35,2	29,3	83,1	16,9	9,1	5,9	20,4
1985	27,7	22,9	82,7	17,3	7,5	4,8	20,9
1981—1985	29,2	24,7	83,0	17,0	7,7	5,0	20,1
1986	37,4	29,9	80,1	19,9	11,6	7,5	24,9
1987	45,1	34,9	77,3	22,7	15,9	10,2	29,2
1988	31,8	25,3	79,9	20,1	10,1	6,5	25,6

¹ Живописная Россия. Т. 9 / Под ред. П. П. Семенова-Тяньшанского. Спб., 1909.

Таблица 2. Ураджайнасць і структура бункернага ўраджаю збожжавых культур у калгасе «Савецкая Беларусь»

Год	Ураджайнасць, ц/га		Структура бункернай масы, %		Нівыкарыстаныя адходы		
	бункерная	чистая	чисты ўраджай	нівыкарыстаныя адходы	усяго, тыс. ц	у разліку на 1 га, ц	завышэнне ўраджайнасці, %
1981	17,1	15,1	87,7	12,3	4,5	2,0	16,8
1982	21,0	16,8	81,0	19,0	8,6	4,2	23,5
1983	15,5	12,9	83,5	16,5	5,6	2,6	19,7
1984	25,0	20,2	80,6	19,4	10,0	4,8	24,0
1985	17,2	15,0	87,0	13,0	4,6	2,2	14,9
1981—1985	19,5	16,1	82,7	17,3	7,2	3,4	21,0
1986	22,3	18,0	80,6	19,4	9,0	4,3	24,0
1987	30,5	23,2	75,9	24,1	14,6	7,3	31,8
1988	27,0	22,5	82,9	17,1	7,5	4,5	20,0

Таблица 3. Ураджайнасць і структура бункернага ўраджаю збожжавых культур у калгасах Магілёўскай вобласці

Год	Ураджайнасць, ц/га		Структура бункернай масы, %		Нівыкарыстаныя адходы		
	бун- керная	чистая	чисты ўраджай	нівыкарыстаныя адходы	у сярэднім на адну гаспадарку, тыс. ц	у разліку на 1 га, ц	завышэнне ўраджайнасці, %
1981	17,0	15,1	88,7	11,3	2,2	1,9	12,7
1982	16,9	14,7	86,7	13,3	2,6	2,2	15,3
1983	16,2	14,1	86,6	13,4	2,4	2,1	15,4
1984	23,9	20,4	85,4	14,6	3,8	3,5	17,2
1985	21,8	18,5	85,0	15,0	3,6	3,3	17,7
1981—1985	19,1	16,5	86,4	13,6	2,9	2,6	15,8
1986	22,0	18,8	85,5	14,5	3,6	3,2	17,0
1987	31,5	26,0	82,5	17,5	6,1	5,5	21,5

гасаў раёна, аднак пры больш уважлівым і аб'ектыўным вывучэнні ўзору ю рэальнай ураджайнасці відаць, што ў гэтым калгасе чистая ўраджайнасць ніжэйшая за 35 ц/га. Аналагічная сітуацыя назіраецца па ўраджайнасці збожжавых культур і ў калгасе «Савецкая Беларусь» Горашкага раёна (табл. 2) і многіх іншых гаспадарках Магілёўскай вобласці. У названых калгасах штогадовы памер нівыкарыстаных адходаў у апошнія гады складае 14—16 тыс. ц на адну гаспадарку, а завышэнне рэальнай ураджайнасці за кошт уключэння ў валавы збор гэтых адходаў дасягае 30 і больш працэнтаў.

Калі ўзяць калгасы Магілёўскай вобласці ў цэлым (табл. 3), то за адзінаццатую пяцігодку (1981—1985) памер нівыкарыстаных адходаў у сярэднім на адну гаспадарку павялічыўся з 2,2 да 3,8 тыс. ц, а ў разліку на кожны гектар пасеваў збожжавых культур — з 1,9 да 3,5 ц. У выніку гэтага ўдзельная вага нівыкарыстаных адходаў павысілася з 11,3 да 15%, а ўзоровень наўмыснага завышэння ўраджайнасці дасягнуў 17,7%. У сярэднім за гады адзінаццатай пяцігодкі ўраджайнасць збожжавых культур завышана на 15,8%, г. зн., па сутнасці, прыпісаны кожны сёмы цэнтнер збожжа на гектары.

За мінулыя гады дванаццатай пяцігодкі ў калгасах Магілёўскай вобласці дасягнута істотнае павышэнне чистай ураджайнасці збожжавых культур. Тым не менш пагоня за ўяўнай бункернай ураджайнасцю працягваеца, а разам з гэтым узрастаете і доля нівыкарыстаных адходаў у структуры бункернай збожжавай масы. Гэтыя адходы ўжо дасягнулі больш за 6 тыс. ц у сярэднім на адзін калгас, а завышэнне рэальнай ураджайнасці дасягнула 5,5 ц/га, або 21,5%. Характэрна, што

пры павелічэнні чыстай ураджайнасці збожжавых культур узровень завышэння яе прыкметна прырастае, г. зн. на кожны цэнтнер яе павышэння доля такіх прыпіскі мае тэндэнцыю да росту.

Беларуская ССР за адзінаццатую пяцігодку зрабіла справаздачу перад дзяржавай аб валавым зборы збожжа ў 31,1 млн. т. Қалі лічыць, што ў гэты перыяд узровень завышэння ўраджаю за кошт нівыкарыстаных адходаў склаў не менш чым 16%, то прыпіскі за гэты кошт валавога збору збожжа за пяцігодку дасягнулі амаль 5 млн. т., г. зн. у сярэднім за кожны год — 1 млн. т.

Паводле афіцыйных статыстычных даных, за 1987 г. ва ўсіх катэгорыях гаспадарак БССР сярэдняя бункерная ўраджайнасць збожжавых культур складае 33,9 ц/га. Пры гэтым яе перавышэнне над чыстай ураджайнасцю складае не менш чым 20%; чистая ж ураджайнасць не перавышае 27 ц/га. Қалі ўлічыць, што бункерны валавы збор збожжа ў 1987 г. у Беларускай ССР склаў 9,3 млн. т, то ў яго склад, такім чынам, уваходзіла амаль 2 млн. т нівыкарыстаных адходаў, г. зн., па сутнасці, ураджай быў завышаны амаль на дзве гадавыя нормы спажывання хлебапрадуктаў усімі жыхарамі БССР па навукова аргументаваных мэдыцынскіх нормах.

Як паказвае шматгадовая практика развіцця сельскагаспадарчай вытворчасці ў нашай краіне, ва ўмовах заахвочвання праславутага валу ўлік збожжавай прадукцыі ў бункернай масе не толькі не садзейнічае аб'ектыўнай ацэнцы работы сельскагаспадарчага прадпрыемства, але і ў шмат якіх выпадках у пагоні за ўяўнымі дасягненнямі пабуджае кіраўнікоў і спецыялістаў да шматлікіх істотных прыпіскі валавога збору збожжа і ўраджайнасці, выклікае безадказнасць, злоўживанне. У сваю чаргу ад ступені выканання плана іменна па бункернаму валу і бункернай жа ўраджайнасці збожжавых культур непасрэдна залежыць узровень матэрыяльнага і маральнага заахвочвання перш за ўсё кіраўнікоў і спецыялістаў аграрнамысловага комплексу. У сувязі з гэтым практична кожны кіраўнік гаспадаркі, кожны спецыяліст зацікаўлены не ў больш высокім рэальным ураджаі хлеба, а ў больш высокіх лічбах валавога збору і ўраджайнасці збожжавых культур незалежна ад таго, якімі нязведенымі шляхамі яны атрыманы. Далей, ва ўмовах камандна-адміністрацыйнай сістэмы кіравання адказным работнікам аграрнамысловага комплексу, савецкім і партыйным работнікам любога рангу (ад раённага да саюзнага) лягчэй «прыкладзі руку» для дадатковага выкачування збожжа на бясконцыя дзяржаўныя патрэбы ў выпадку, калі ў дакументах калгаса ці саўгаса значыцца павышаная лічба запасаў збожжа, нават калі яно для гаспадаркі жыщёва неабходна, напрыклад на насенныя або кармавыя мэты.

Між тым Дзяржкамстат СССР і падпрарадкованыя яму статыстычныя органы маюць рэальныйя магчымасці для ўнясення карэктываў у афіцыйныя публікацыі статыстычных даных аб валавым зборы і ўраджайнасці збожжавых культур у цэлым па краіне, а таксама і па кожнай адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінцы. Цяжкасцей для выканання гэтай работы на сёняшні дзень, на нашу думку, не існуе. У сувязі з гэтым хацелася б адзначыць, што ў зводных гадавых справаздачах сістэматична прыводзіцца даныя аб валавым зборы паралельна як у першапачатковай (бункернай), так і ў чистай масе збожжа.

Вывады

1. Насельніцтва нашай краіны не прайфармавана аб рэальнym валавым зборы і ўраджайнасці збожжавых культур як у цэлым па СССР, так і па яго адміністрацыйна-тэрытарыяльных падраздзяленнях.
2. Апублікаваныя ў статыстычных штогодніках афіцыйныя даныя аб валавым зборы і ўраджайнасці збожжавых культур істотна завы-

шаны за кошт наўмыснага ўключэння навыкарыстаных адходаў, г. зн., па сутнасці, за кошт прыпісак ураджаю.

3. Доля наўмысных прыпісак ураджаю збожжавых культур за кошт навыкарыстаных адходаў павялічваецца па меры росту чистай ураджайнасці.

4. Ацэнка вынікаў гаспадарчай дзейнасці кожнага падраднага калектыву, саўгаса, міжгаспадарчага аў'яднання, усяго аграрнамысловага комплексу праводзіцца не па аў'ектыўным — чистым, а па суб'ектыўным — бункерным ўраджаі збожжавых культур.

5. Дзяржкамстат СССР і яго адміністрацыйна-тэрытарыяльныя падраздзяленні маюць реальныя магчымасці скарэктраваць статыстычную інфармацыю аб реальнай вытворчасці збожжа пачынаючы з 1965 г. і да сённяшняга дня. Для гэтага ў зводных гадавых справаздачах па кожнаму адміністрацыйна-тэрытарыяльному падраздзяленню і ў цэлым па СССР пастаянна прыводзіцца даныя аб збожжы паралельна ў бункернай і чистай масе.

6. Для інфармацыі насельніцтва краіны аб вытворчасці хлеба Дзяржкамстату СССР мэтазгодна падрыхтаваць і апублікаваць специяльны статыстычны даведнік, які адлюстроўвае не ўյёныя, а реальнія даныя аб валавым зборы і ўраджайнасці збожжавых культур.

Summary

One of the negative sides of the work of the USSR State Statistics Committee is the lack of the objective data about the gross production and crop yields of cereals in the USSR and its administrative — territorial units. It results in a substantial overestimation of real annual grain resources of the country. That's why the paper deals with the necessity of preparing and publishing of a special statistical reference book illustrating gross grain and grain crop yields stored.

БСГА

Паступіў у рэдакцыю
25.10.89